

KÉRDÉSEK EGY ÁRPÁD-KORI HELYNÉV KÖRÜL

FUTAKY ISTVÁN

1. Az Árpád-kori Magyarország foglalkozásnévi eredetű helyneveiről az utóbbi húsz évben — többnyire történészek tollából — egész sor tanulmány jelent meg. E szerzők, Györffy György, Heckenast Gusztáv, Kristó Gyula és mások, a kérdéses helynevekkel a szolgálonépi intézmény kapcsán foglalkoznak, de gyakran kitérnek etimológiai problémákra is. Az esetek túlnyomó részében ugyan a szavak eredete tisztázott; így a Györffy összeállította foglalkozás-jegyzék (Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. In: Történelmi Szemle XV, 261–320 ételkészítő tevékenységre utaló három helyneve közül kettő nem szorul további magyarázatra: *Szakács* (*Szakácsi*) vándor-szó, „Lehetséges, hogy ... valamely régi kelet-európai nyelvből” (TESz); *Kohár* (*Kohári*) „a szláv kuchár 'szakács' szóból (Györffy i. m. 229). A harmadik szakács foglalkozást jelző Árpád-kori helynév *Horó*, *Haró*, *Huró* eredetéről azonban tudomásom szerint eddig senki nem nyilatkozott. Az alant következő adatokkal ennek a szónak a megfejtéséhez kívánok hozzájárulni.

2. Rejtélyes helynevünket az Árpád-kori Magyarország egymástól távol eső részein jegyezték fel. Heckenast Fejedelmi (királyi) szolgálonépek a korai Árpád-korban (Budapest, 1970.) c. monográfiájában hat adatot közöl (106. o.; ezek közül „*Horohi puszta*. Elpusztult falu helye Szentgál (Veszprém m.) határában” valószínűleg nem ide tartozik, vö. MNy. LXVIII, 188); magam további három forrásban is megtaláltam a szót. Az alábbiakban a fő adatokat megyék szerint közlöm:

Bars megye: 1232 *Hurov*, 1286 *Horou* 1306 *Harou*, 1322 *Horow*, 1324 *Harou* (Heckenast); (Györffy, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I, 446); 1342 *Horow*, 1470 *Haro* (Karl Nehring, Comitatus Barsiensis, München 1975, 31).

Bihar megye: 1400 *Belhorow* (Georg Heller, Comitatus Bihariensis, München 1986, 155); XIV. század közepe *Horon*, 1417 *Horo* (Heckenast).

Hunyad megye: 1360 *Harow* (Györffy, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III, 293).

Torda megye: 1313 *Hushorou* (Heckenast).

Vas megye: 1272–1290 *Horow* (Heckenast).

Kérdéses helynevünk minden bizonnyal más megyék területén is előfordult, mint azt a következő utalás is mutatja: „Az Aranyostól és a Marostól délre

... megyei típusú szervezet csak a két Küküllő alsó folyása mentén és a Maros partjain Gyulafehérvár körül jött létre, mely később Fehér, Hunyad és Küküllő vármegyékre tagolódott. Ide már törzsi helyneveket magával hozó katonaelem nem is jutott, s a várakhoz szolgáló népelemekből is csak kevésnek (Bocsár, Haró, azaz pohárnok és szakács) maradt helynévi nyoma” (Erdély Története I, Budapest 1986, 287k.). A fentiek alapján talán ide sorolható az Erdélyi Fehérvármegye *Hari* helyneve: 1274 *Hari*, 1292 *Hary*, 1311 *Hory* (Györffy, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II, 164).

3. A történészek — mint látható — nem kételkednek a *Horó* stb. helynév szakácsmesterségre utaló eredetében. Mi a biztosítéka ennek a jelentésnek? “Koronatanúként” IV. László király 1275. évi I. Károly király által 1323-ban megerősített adománylevelére hivatkozhatunk, „melyben Veszprém-váralján (in suburbio Wesprimiensi) 8 mansio várnépet ... és Alsóörsön (in villa Wrs inferiori) 2 mansio huro-t (duo mansiones co [corum ?] qui vulgo huro appellantur) földestül adományozott a veszprémi káptalannak (Veszpr. Reg. 133. sz.). A forrás kiadója, Kumorovitz L. Bernát, megjegyzi, hogy „a latin nevek helyén a hártya kiszakadt” (i. m. 63. o.); ez tehát a magyarázata a *cocus* 'szakács' szó mögötti kérdőjelnek. Mivel azonban -cokezzdettel más latin foglalkozásnév ismeretünk szerint elképzelhetetlen, a jelentés rekonstrukcióját megbízhatónak tekinthetjük, annál is inkább, mivel azt a fent idézett helynevek között található két szóösszetétel rekonstruálható jelentése is megerősíti: 1. Az 1400-ból származó *Belhorow* adatunk nem tartozhat a *bel-* előtagú összetett szavak közé, hiszen ezek a 18. század vége felé divatba jött nyelvújítási alkotások; nem látom viszont akadályát annak, hogy a kérdéses előtagot a többek között 'zsigerek, belső részek' jelentésű *bél* szavunkkal azonosítsuk. Az állati 'belsőségek' szerepe a korabeli ételkészítésben nyilván nem szorul további bizonyításra. — 2. Az 1313-ban feljegyzett *Hushorou* helynév előtagjában véleményem szerint a szakácsmesterség terén igencsak fontos *hús* szavunk első adatát pillanthatjuk meg (TESz: 1372 u./1448 k. Jókk.). Ezek szerint mindkét szó állati eredetű nyersanyagok főzését-sütését végző mesterségre utal.

4. Ha a fentiek alapján elfogadjuk a *horó* és társai 'szakács' jelentését, felvetődik a kérdés, feledésbe merült ősi magyar, vagy idegen eredetű szóval van-e dolgunk? A királyi adománylevelével általánosan ismert kifejezésről beszél (qui vulgo huro appellantur)! A szó esetleges honfoglalás előtti magyar, ugor vagy finnugor származtatásához semmi fogódzót nem találtam. Az idegen eredet kérdésénél figyelmet érdemel Györffy György megállapítása: „Ha a magyarországi foglalkozásnévből képzett helynevek elterjedésének térképét összevetjük a XI. századi Magyarország Kniezsa István által készített nyelvi-néprajzi térképével, feltűnik, hogy magyarul lakta területen viszonylag

kevés ilyen helynevet találunk; legtöbb a szláv–magyar vegyes lakossági területen lelhető ... Ez a jelenség arra figyelmeztet, hogy nem egy etnikum sajátosságáról van szó, hanem a különféle etnikumok együttlakásának a munkamegosztás és a kézművesség fejlődésére gyakorolt megtermékenyítő hatásáról” (István király és műve, Budapest, 1983², 432). Szláv eredetű lenne tehát szavunk, hasonlóan sok más Árpád-kori foglalkozásnévhez? Ilyen irányú vizsgálódásom is negatív eredménnyel zárult; megoldási lehetőséget találhatunk viszont az altaji nyelvek körében.

5. A kérdéses középkori foglalkozásnév ill. helynév véleményem szerint kapcsolatba hozható a következő igével (a rövidítéseket l. Ligeti Lajos, A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Budapest, 1986):

Török: ujj. *kaγur* 'rösten', oszm. az bar. *kavur*, *kaur* 'brennen, rösten'. krm. *kawur*, *kawyr* 'rösten, braten', tkm. *kār* 'oparit', kmk. *kaur* 'backen', hak. *xōr*, kojb. *kōr*, tel. *kur* 'Gerste rösten' stb. (Räsänen, M., Etym. Wb. 220); oszm. *qavur* 'braten' (Poppe, N., Lautl. 48, 131).

Mongol: *qaγur* < **qawūr* < **kabūr* 'braten, rösten' (Poppe id.); kalm. *xūr* 'im Kessel od. mit heissem Eisen braten od. sengen', *xūrūl* 'Bratpfanne, Röstpfanne', *xār* 'braten (über dem Feuer an einem Spiesse), brennen, plätten (mit dem heißen Plätteisen), im Kessen etwas schnell trocken' (Ramstedt, G. J., Kalm. Wb. 202, 180).

Mandzsú-Tunguz: ma. *xara*-, *xari*- 'peč, žarit; sušit' (suchari v pečke) stb.; nan. *xari*- 'peč' (lepeški); ol. *xari*- 'peč' (lepeški)' (Cincius, V. I. (otv. red.), Sravnitel'nyj slovarj tunguso-manjčžurskich jazykov I, Leningrad 1975, 463); nan. (goldi) *hariaurē* 'backen, Brot backen' (Grube, Wilhelm, Goldisch–deutsches Wörterverzeichnis. St. Petersburg, 1900, 53). Feltételezésem szerint ennek az igének valamelyik korai alakjában kereshetjük foglalkozásnevünk s az abból származó helynevek gyökerét.

6. A szavak szembeállításakor rögtön kitűnik, hogy a Kárpát-medencei adatok véghangzóit rögzítő betűk (-*ov*, -*ow*, -*ou*, -*o*) a fenti igei formáktól független — nyilván későbbi — toldalékok. Nem nehéz bennük a ma is eleven -*ó/ő* melléknévi igenévképző egykori változatait észre venni, hiszen némelyik még évszám szerint is egybevág a képző Árpád-kori használatát más helyen bemutató példával: 1306: Bars megye *Harou* — D. Bartha Katalin, Szóképz. 94 *Byrou(telek)*. A képző funkciója foglalkozásnevek esetében számos más példa alapján ismert (vö. t.k. Bárczi Géza Szók.² 135). Egy magyar-toldalékolás-előtti tőalakot keresve kell tehát tovább lépnünk, ami azt is jelenti, hogy a jövevényige honfoglalás előtti átvételével számolunk (vö. Kiss Jenő, A jövevényigék meghonosítása a finnugor nyelvekben. In:

NyK. LXXIV, 301kk.). Ha a kitaposott, hagyományos úton maradunk, az ige valamelyik török formájától indulunk el. „A török igék a kései ősmagyar korban kerültek a magyarba” (Ligeti 1986, 288), így az ige őstörök alakja **kabur* (Poppe, N., Lautl. 131 — amely egyébként megegyezik az ősmongol alakkal, l. fent) aligha lehet a jövevényige közvetlen elődje. Az viszont bizonyos, hogy szavunkat a benne mutatkozó rotacizmus a csuvasos típusúak közé utalja (vö. Ligeti 1986, 14kk, 526). A zöngés bilabiális szóbelseji zárhang a magyar nyelv csuvasos jellegű jövevénytisztaiban mint spiráns jelentkezett, s a magyar hangtörténet szabályai szerint továbbfejlődve — diftonguson keresztül — hosszú magánhangzóvá vált (Ligeti 1986, 60kk). Ilyen fejlődésen ment át pl. *szór* igénk is: „A török szavak ősi előzménye **sabur* volt. — A magyarba került őstörök alak *savur* vagy **saur* lehetett” (TESz; vö. Ligeti 1986, 63, 195, aki a -v- előtti -β- átmenetet külön megemlíti). A *szór* ige nyújtotta párhuzamot igénybe véve kérdéses helyneveink tömorfémájának magánhangzóját középnyelvállású hosszú vokálisként kell értékelnünk, nem feledve a régi magyar helyesírásból eredő sok bizonytalanságot (vö. Benkő Loránd, ÁrpSzöv. 89–121, különösen 104kk, 116kk). Az ilyen értékelés mellett szól talán az is, hogy az összesen 14 adatunkból nyolcban a tömorféma vokálisát *o* jelzi, ami egyfajta 'statisztikai' eredménynek fogható fel. — Utoljára maradt a szókezdő mássalhangzó kérdése, ahol szembe ötlük az őstörök **k*-rendhagyó megfelelése. „Szókezdő *h*-t tartalmazó török eredetű szavainknak csak kétféle magyarázata lehetséges: vagy olyan korán kerültek nyelvünkbe, hogy azok a korai és középső ősmagyar kor e jellegzetes hangtani változásában is részt vehettek, vagy pedig olyan török nyelvből származnak, amely ismeri a *q*->*x*-változást...” (Ligeti 1986, 27). Az első lehetőséget ki kell zárunk, így — ha eddig helyes úton jártunk — csak a második magyarázat jöhet szóba. Ligeti e ritkább hangmegfelelést török jövevénytisztaiban csuvasos jellegű vonásai közt tárgyalja (1986, 26–28). Eszerint a keresett igei tőalak minden részében csuvasos típusú, s valószínűsíthető rekonstrukciója **xaβur*-.

7. A szótó formai tekintetben megbízhatónak látszó rekonstrukciójával még nem oldottunk meg minden kérdést. Elmehetünk-e pl. szó nélkül amellett, hogy a foglalkozásnév, ill. helynév alapjául szolgáló feltételezett kései ősmagyar-kori igének semmi nyoma sincs a nyelvemlékekben? Aligha, de itt megint Ligetire hivatkozhatunk, aki többek között a *bosszant* és a *bosszan-kodik* igék kapcsán mutat rá arra, hogy „e származékok világosan cáfolják azt a nézetet, amely szerint magyar származékok nem járulhatnak olyan török alapszóhoz, amely hiányzik nyelvünkől” (1986, 227k.). Gyengéti az analógiát viszont az a körülmény, hogy — ellentétben Ligeti véldáival — a

horó és variánsai esetében nem beszélhetünk az **egész nyelvterületen** egykor ismert szóról. Nem lehet véletlen ui., hogy minden adatunk Árpád-kori szolgálóhelyről, ill. annak közeléből származik, s mint azt a Kniezsa István fent említett térképével történt összevetés mutatta, vegyes lakosságú területről. Ami a lakosság származását s így nyelvi összetételét illeti, figyelemre méltó a Bihar megyei fent közölt adatunkkal kapcsolatba hozható következő régészeti eredmény: „Jelentős korai avar megtelepedést igazolnak az Érmé-léken az Érmihályfalván, Érkeserűn, Székelyhídon, Irinyben előkerült temetkezések-sírleletek. . . . Székelyhíd-Horó tanyán szabad kézzel készített, négy-csücskös peremű *belső-ázsiai* típusú edény” (Erdély története I, Budapest, 1986. 167). Avar-kori nyelvi maradvány lehetne — itt és másutt — kérdéses szavunk? Az avar birodalomban beszélt török-mongol nyelvekről megintcsak Ligeti Lajostól kaptunk értékes felvilágosításokat (MNy. LXXXII, 129–151), s bizonyos adatok alapján (mint *x* a *k* helyén) úgy tűnik, hogy ilyen úton tovább haladva remélhetünk választ nemcsak az itt feltett kérdéseinkre.